

ΣΤΙΣ ΠΛΑΤΕΙΕΣ: ΕΠΙΝΟΩΝΤΑΣ ΞΑΝΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ, ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΞΑΝΑ ΔΡΟΜΟΥΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΕ ΣΤΗΝ ΗΜΕΡΙΔΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ, 17 ΙΟΥΝΙΟΥ 2011

ΜΙΑ ΚΡΙΣΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Είναι εύκολο ίσως να αναγνωρίσουμε στην κοινωνία που ζούμε ένα οικονομικό σύστημα σε επιθετικό παροξυσμό. Οι κυρίαρχοι μοιάζει να θεωρούν ότι εκπλήρωσαν και εκπληρώνουν επιτέλους την απόλυτη καπιταλιστική ουτοπία: το χρήμα να γεννά χρήμα χωρίς την ενίοτε απείθαρχη μεσολάβηση των πραγματικών ανθρώπων και την ενίοτε απρόβλεπτη μεσολάβηση των διαδικασιών παραγωγής. Η αλαζονεία και η δύναμη των τραπεζιτών και των χρηματιστών είναι σημάδι των καιρών.

Όμως καθόλου τούτη η εποχή δεν εκτόπισε στα αζήτητα το πρόβλημα της διακυβέρνησης. Τη μηχανή αυτής της ουτοπίας, που κόλλησε και κολλά στη λάσπη των πρόσφατων οικονομικο-κοινωνικών κρίσεων, πρέπει να την τροφοδοτούν οι από κάτω, όχι μόνο με την εργασία τους αλλά και με την εξάρτησή τους από τις τράπεζες, για να εκπληρώσουν ως και τις πιο βασικές τους ανάγκες. Το πρόβλημα της διακυβέρνησης σ' αυτές τις συνθήκες είναι πάνω απ' όλα το πρόβλημα της μαζικής εξάρτησης των υπηκόων από τους θεσμούς που τους συγκροτούν ως οικονομικά υποκείμενα, με την καταστροφή ταυτόχρονα κάθε δυνατότητας να αρθρώνονται συλλογικές αναφορές με τη μορφή των κοινωνικών χώρων. Η εξατομίκευση δεν συνίσταται μόνο στην εξατομίκευση του μόνιμα ακόρεστου καταναλωτή αλλά και στην εμπεδωμένη καχυποψία απέναντι στις επιδιώξεις των διπλανών. Τούτη η καχυποψία στον καιρό της κρίσης καθίσταται λόγος επιθετικότητας ή απόσυρσης: «Εγώ θα τα καταφέρω» και, για να τα καταφέρω, πρέπει εσείς να μην τα καταφέρετε.

Ρωγμές και σχίσματα εκδηλώνονται, συχνά με βίαιο τρόπο, στο φιλόδοξο και συνάμα επισφαλές οικοδόμημα που επιχειρεί να ανεγείρει τούτο το μοντέλο διακυβέρνησης. Άνθρωποι εξαγριωμένοι και συχνά εξεγερμένοι εισέρχονται ξανά στο πεδίο της πολιτικής, γίνονται ορατοί και αποκτούν τη δύναμη να μεταμορφώνουν

τις πολιτικές που επιβάλλονται. Σε τούτες τις συλλογικές δράσεις ο δημόσιος χώρος αποκτά καινούργιο νόημα. Είναι σαν οι άνθρωποι να επαναδιεκδικούν το χώρο ως το πεδίο όπου ξεδιπλώνονται πράξεις ανυπακοής και αμφισβήτησης, ένα πεδίο ξεχωρισμένο από τον κυρίαρχο χώρο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και το χώρο της προσομοιωμένης συμμετοχής.

Είναι σίγουρα νωρίς να πει κανείς ότι οι κυρίαρχες πολιτικές έχουν εισέλθει σε μια κρίση χωρίς επιστροφή, αν και η ιστορία κινείται με απίστευτη ταχύτητα αυτές τις μέρες και οι ενδείξεις για βάθεμα της κρίσης πολλαπλασιάζονται. Είναι δυνατόν, παρ' όλα αυτά, να παρατηρήσουμε σε πολλά μέρη του κόσμου την εκδίπλωση δύο αλληλοσυνδεόμενων σειρών από φαινόμενα που βαθιά επηρεάζουν αυτό που θα μπορούσαμε να διαγνώσουμε ως μια κρίση νομιμοποίησης. Η πρώτη σειρά περιλαμβάνει φαινόμενα που έχουν να κάνουν με το ρόλο της πληροφόρησης και της επικοινωνίας στην αποσταθεροποίηση της συλλογικής εμπιστοσύνης προς το σύστημα. Από τα λατινοαμερικάνικα κινήματα και εξεγέρσεις (όπως το *argentino* ή το λαϊκό αντιπραξικόπημα υπεράσπισης του Τσάβες στη Βενεζουέλα) ως τις αραβικές επαναστάσεις (ιδιαίτερα εκείνες στην Τυνησία και την Αίγυπτο), περιλαμβανομένων και των καταλήψεων στις πλατείες της Ευρώπης από τους «Αγανακτισμένους», οι ανταλλαγές πληροφοριών μέσα από τα λεγόμενα κοινωνικά μέσα (*social media*) και οι συσκευές διαδραστικής επικοινωνίας έπαιξαν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στη διάπλαση της συλλογικής δράσης.

Η δεύτερη σειρά περιλαμβάνει φαινόμενα που έχουν να κάνουν με δράσεις προσανατολισμένες σε κοινότητες ή εμπνευσμένες από κοινοτικές αρχές που συχνά διακρίνονται έντονα από τις νεο-κοινοτικές νεοσυντηρητικές ιδεολογίες. Τούτες οι δράσεις δημιουργούν ή κάποτε επανεπινοούν κοινότητες σε κίνηση, κοινότητες στην πορεία της ανάπτυξής τους, κοινότητες συχνά ασταθείς αλλά πάντα μεταστατικές.

Και οι δύο σειρές φαινομένων συγκλίνουν σε πρακτικές επαναορισμού και επανοικειποίησης του δημόσιου χώρου. Και οι δύο σειρές επίσης χαρακτηρίζονται από μορφές υβριδικές, καθώς ασύμβατα και συχνά αντίθετα στοιχεία αναμειγνύονται παράγοντας «μη εξουσιοδοτημένους» συνδυασμούς.

Σύμφωνα με τον Homi Bhabha, ο υβριδισμός χαρακτηρίζει έναν τρόπο συγκρότησης δρώντων υποκειμένων, τον τρόπο που αντιστοιχεί στους «από κάτω» (*subaltern agency*). Όπως το προτείνει, τούτος ο τρόπος «αναδύεται ως ανατοποθέτηση (*relocation*) και επανεγγραφή (*reinscription*)». ¹ Μπορούμε να αποδώσουμε τούτα τα δύο χαρακτηριστικά, εννοώντας τα όχι μόνο μεταφορικά αλλά επίσης και ως περιγραφικούς όρους, σε μια σειρά από πρακτικές στην πόλη που εστιάζουν στη συλλογική επανεπίνοηση του δημόσιου χώρου. Αυτές οι πρακτικές δημιουργούν, χρησιμοποιούν και διαδίδουν πληροφορίες μέσα από τα νέα μέσα επικοινωνίας που

(1) Bhabha H., *The Location of Culture*, εκδ. Routledge, Όξφορντ 2004, σ. 227.

αναφέρθηκαν. Δεν είναι όμως μόνο πρακτικές ανταλλαγής πληροφοριών. Αυτές οι πρακτικές «σημαδεύουν» την πόλη μέσα από την ανταλλαγή πληροφοριών που κάνουν εφικτή. Η επανεγγραφή μπορεί να αντιστοιχεί στα υλικά αποτελέσματα αυτών των πρακτικών στο σώμα της πόλης. Είναι μια διαδικασία επισήμανσης συγκεκριμένων πληροφοριών με εγγραφές που δεν διαδίδουν απλώς μηνύματα (όπως στην περίπτωση των γκράφιτι και των συνθημάτων στους τοίχους), αλλά επίσης συνδέουν τοποθεσίες και ορίζουν κοινά σημεία αναφοράς για ορισμένες αναδυόμενες συλλογικότητες που τα αναγνωρίζουν. Αυτό έγινε, για παράδειγμα, τον Δεκέμβρη στην Αθήνα, όταν μια «μεταναστεύουσα» τέχνη του στένοιλ απλώθηκε κυρίως στο κέντρο της πόλης, συμπυκνώνοντας τα μηνύματα της εξέγερσης σε εικόνες εμβληματικές.²

Εγγραφές πάνω σε άλλες εγγραφές, μηνύματα και ίχνη σε αναμέτρηση με άλλα ίχνη: Πράγματι πρόκειται για μια διαδικασία επανεγγραφών, που μπορεί αποτελεσματικά να δώσει την αίσθηση μιας πόλης σε κίνηση. Ανάλογες δράσεις επανεγγραφής απλώθηκαν στην Τύνιδα και στο Κάιρο στις πρόσφατες αραβικές εξεγέρσεις, στη Βαρκελώνη και τη Μαδρίτη και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις εξαιτίας του «κινήματος των πλατειών».

Η ανατοποθέτηση μπορεί να περιγράψει ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της διασποράς της πληροφορίας: αυτές οι νέες πρακτικές οικειοποίησης του δημόσιου χώρου και συλλογικής αντίστασης χρησιμοποιούν την ανταλλαγή πληροφοριών με στόχο να καταφέρουν να συντονίσουν εκείνους που μετέχουν στις ανταλλαγές. Η πληροφορία δεν αποτελεί μια ροή, αλλά μάλλον ένα βέλος που σημαδεύει δυνητικούς δέκτες και επιστρέφει ως μια υπόσχεση αμοιβαίας εμπλοκής. Η αμοιβαία εμπλοκή και ο συντονισμός ορίζουν έτσι τοποθεσίες συνάντησης, σημαδεύουν χώρους της πόλης, μετατρέποντάς τους σε νέα σημεία συλλογικής αναφοράς. Μ' αυτή την έννοια, η επικοινωνία ανα-τοποθετεί, θέτει ανθρώπους σε κίνηση και επισημαίνει την παρουσία τους στο χώρο της πόλης δίνοντάς της νέο περιεχόμενο.

Ένα από τα πρώιμα παραδείγματα τέτοιων πρακτικών ήταν η περίπτωση των κινητοποιήσεων του «Pasalo» στη Βαρκελώνη και τη Μαδρίτη, στις 13 Μάρτη του 2004. Στη διάρκεια της «Νύχτας των σύντομων μηνυμάτων», ο κόσμος διέδωσε μέσα από το Διαδίκτυο και τα κινητά ένα μήνυμα που επρόκειτο να ρίξει μια κυβέρνηση: «Ψεύτες, δολοφόνοι. Ο πόλεμος δικός σας, οι νεκροί δικοί μας. Προώθησέ το (Pasalo)». Τούτο το μήνυμα κυκλοφόρησε την παραμονή των εκλογών και κατηγορούσε τον πρωθυπουργό Αθνάρ ότι απέκρυπτε από τον ισπανικό λαό την αλήθεια για τις βομβιστικές επιθέσεις σε τρία τρένα της Μαδρίτης, που στοίχισαν τη ζωή σε 200 ανθρώπους. Τεράστιες διαδηλώσεις κατέλαβαν τις κεντρικές πλατείες της Βαρκελώνης και της Μαδρίτης, καθώς

(2) Βλ. Stavrides S., "The December 2008 Youth Uprising in Athens: Spatial Justice in an Emergent «City Of Thresholds»", περ. *Spatial Justice*, τόμ. 2, 2010. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.jssj.org/archives/02/media/public_space_vo2.pdf.

μηνύματα τις προσδιόριζαν ως σημεία συνάντησης των διαμαρτυρόμενων διαδηλωτών.³

Σε μια τέτοια διαδικασία η πληροφορία («Δεν μας λένε την αλήθεια») απευθύνεται στους παραλήπτες της ως δυνητικούς δρώντες. Η πληροφόρηση αποκτά τη δύναμη να κινητοποιεί, καθώς μοιράζεται και παράγεται από κοινού. Έτσι η πόλη δεν είναι απλώς το φόντο ή το μέσο διάχυσης της πληροφορίας αλλά ένας ενεργός παράγοντας στη μεταμόρφωση της πληροφορίας σε κάλεσμα. Σημεία συνάντησης παράγουν αρθρώσεις στο σώμα της πόλης και οργανώνουν ένα δίκτυο από τοποθεσίες, τις οποίες συνδέει μια υπόθεση κοινή, μια κοινή βούληση για δράση. Αυτό είναι που μπορεί να περιγραφεί ως μια διαδικασία ανα-τοποθέτησης. Χώροι και δράσεις επαναπροσδιορίζονται, δηλαδή συνδέονται με καινούργιους τρόπους. Αντίστοιχες επινοητικές μορφές συντονισμού αναπτύχθηκαν τις μέρες του Δεκέμβρη (τα σχολεία έκλεισαν την πρώτη μέρα μετά τη δολοφονία του Αλέξη, καθώς μαθητές σκόρπισαν το κάλεσμα αμέσως χωρίς κάποιο πολιτικό κέντρο να σχεδιάσει την κινητοποίηση) αλλά και τις μέρες της τυνησιακής εξέγερσης (με το Διαδίκτυο να υποκαθιστά την ανύπαρκτη δημόσια σφαίρα ενός αυταρχικού καθεστώτος). Και βέβαια το ίδιο συνέβη με τα καλέσματα των «Αγανακτισμένων» στην Αθήνα και στις άλλες πόλεις.

Οι φήμες και το κουτσομπολιό ήταν στις παραδοσιακές κοινωνίες κυρίαρχοι τρόποι πληροφόρησης και μετείχαν στην αναπαραγωγή ή στο μετασχηματισμό των υπαρκτών κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων. Στο παρελθόν, οι κοινότητες προϋπήρχαν αυτών των μέσων, έτσι οι αξίες και οι ιεραρχήσεις που τις χαρακτήριζαν σπάνια αμφισβητούνταν. Στις σύγχρονες κοινωνίες, όμως, οι διαδραστικές τεχνολογίες μεσολαβούν στη διαμόρφωση κοινότητων συλλογικής δράσης, που δεν είναι απαραίτητα κοινότητες ανθρώπων που μοιράζονται μια κοινή ταυτότητα ή κοινές αξίες. Πρόκειται έτσι για κοινότητες σε κίνηση, κοινότητες που αναπτύσσονται μέσα από την κοινή δράση και τη συμμετοχή στη χρήση του δημόσιου χώρου (τον όρο «κοινωνίες σε κίνηση» εισάγει ο R. Zibechi).⁴

Δεν δημιουργούνται οι κοινότητες αυτές όμως από τα διαδραστικά μέσα. Μέσα από τις διαδικασίες της επανεγγραφής και ανατοποθέτησης, η συμμετοχή στην πληροφόρηση και στον προσδιορισμό σημείων αναφοράς και συνάντησης ενώνει τον κόσμο. Σε μια παράξενη ανατροπή της άποψης που θέλει τα μέσα επικοινωνίας να «απεδαφοποιούν», η «επανεδαφοποίηση» συμβαίνει με την ενεργό μεσολάβηση εκείνων ακριβώς των τεχνολογιών επικοινωνίας που θεωρούνται απεδαφοποιητι-

(3) Castells M., Fernandez-Ardèvol M., Linchuan Qiu J., Sey A., *Mobile Communication and Society A Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Κέμπριτζ-Μασαχουσέτη 2007, σ. 201. Cué C., *Palaso! Los cuatro dias de marzo que cambiaron un país*, εκδ. Península, Βαρκελώνη 2004.

(4) Τον όρο «κοινωνίες σε κίνηση» εισάγει ο R. Zibechi. Βλ. Zibechi R., *Αυτονομίες και χειραφετίσεις. Η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, εκδ. Αλάνα, Αθήνα 2010 και του ίδιου *Dispersing Power. Social Movements as Anti-State Forces*, εκδ. AK Press, Οκλαντ 2010.

κές. Οι κοινότητες βρίσκουν τους τόπους τους στο χώρο της πόλης και αναπτύσσονται καθώς επανορίζουν και επανοικειοποιούνται τον αστικό χώρο.

Ο «ΚΟΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ» ΩΣ ΧΩΡΟΣ-ΚΑΤΩΦΛΙ

Οι κοινότητες σε κίνηση «εκκρίνουν» το δικό τους χώρο. Δεν πρόκειται για το δημόσιο χώρο, όπως τον ξέρουμε, χώρο που μια ορισμένη εξουσία παραχωρεί στη δημόσια χρήση υπό συγκεκριμένους κάθε φορά όρους, οι οποίοι εν τέλει επιβεβαιώνουν τη νομιμοποίηση της εξουσίας αυτής. Ούτε πρόκειται για χώρο ιδιωτικό, αν μ' αυτό εννοούμε το χώρο που ελέγχεται και χρησιμοποιείται από μια περιορισμένη ομάδα ανθρώπων, η οποία αποκλείει όλους τους υπόλοιπους. Οι κοινότητες εκκρίνουν χώρο κοινό, χώρο που χρησιμοποιείται κάτω από συνθήκες που οι κοινότητες συλλογικά προσδιορίζουν, χώρο ανοιχτό στον καθένα (και όχι μόνο στα μέλη της κοινότητας). Πιο σωστά, αυτές οι κοινότητες δεν έχουν ακριβώς μέλη: όποιος και όποια συμμετέχει στις δράσεις και αποδέχεται τους κανόνες μιας τέτοιας κοινότητας είναι «εκ των πραγμάτων» μέλος. Η χρήση, η φροντίδα και η δημιουργία του κοινού χώρου δεν καθρεφτίζει απλώς την κοινότητα. Η κοινότητα η ίδια είναι που «εκκρίνεται», αναπτύσσεται και αναπαράγεται μέσα από πρακτικές που εστιάζονται στον «κοινό χώρο». Γενικεύοντας τούτη την αρχή: Η κοινότητα αναπτύσσεται μέσα από την «από κοινού» παραγωγή (commoning), μέσα από δράσεις και μορφές οργάνωσης προσανατολισμένες στην παραγωγή των κοινών (commons).

Οι Hénaff και Strong χρησιμοποιούν επίσης την έννοια του κοινού χώρου (common space) προσδιορίζοντάς τον έτσι: «Δεν επιτρέπει την επιβολή όρων χρήσης, είναι ανοιχτός σε όλους με τον ίδιο τρόπο. Δεν ανήκει και δεν ελέγχεται. Όλοι μπορούν να πάνε στον κοινό χώρο και να του αποσπάσουν οτιδήποτε περιέχει».⁵ Είναι σαφές ότι σ' αυτή τη λογική ο κοινός χώρος προϋπάρχει των κοινωνικών του χρήσεων, όπως, για παράδειγμα, ένα δάσος. Αντίθετα, ο κοινός χώρος που εκκρίνεται από την κοινότητα και την εκκρίνει ταυτόχρονα είναι ουσιαστικά ένα τεχνούργημα κοινωνικό που παράγεται από κοινού.⁶

Για να παρατηρήσουμε προσεκτικότερα τη σημασία που έχει η από κοινού παραγωγή του κοινού χώρου στη δημιουργία και την υποστήριξη κοινοτήτων σε κίνηση, ας δούμε το παράδειγμα της Πλατείας Συντάγματος: Μια «ματιά από μακριά» θα περιέγραφε αυτή την κατάληψη ως ένα σημείο συνάντησης οργισμένων διαδηλωτών με στόχο, μπροστά στη Βουλή, να καταγγείλουν σκληρά, άδικο και αντιδημοκρατικά μέτρα λιτότητας. Ασφαλώς μια τέτοια ματιά δεν είναι ολότελα παραπλανημένη, χάνει όμως αυτό που ακριβώς συνιστά την ειδοποιό πρωτοτυπία αυτής της κατάληψης-διαμαρτυρίας. Το Σύνταγμα αναπτύχθηκε ως ένα δίκτυο από συνδεδεμένες

(5) Hénaff M., Strong T.B., *Public Space and Democracy*, εκδ. University of Minnesota Press, Μινεάπολις 2001, σ. 4.

(6) Βλ. επίσης Roggero G., "Five Theses on the Common", περ. *Rethinking Marxism*, τόμ. 22, τχ. 3, 2010, σ. 357-373, εδώ σ. 361-363.

μικρο-πλατείες, καθεμιά με το δικό της χαρακτήρα και τη δική της μορφή στο χώρο, όλες όμως συμμετοχές στην παραγωγή μιας νέας χωρικής συνθήκης, εκεί που πριν ήταν μια κεντρική πλατεία της Αθήνας. Κάθε μικρο-πλατεία είχε τους δικούς της κατοίκους που εστίαζαν τις δράσεις και το μικρο-περιβάλλον τους σε ένα συγκεκριμένο συλλογικό έργο. Κάποιοι έφτιαζαν έναν παιδικό σταθμό, άλλοι ένα χώρο διαλογισμού και ανάγνωσης, ένα σημείο συνάντησης αστέγων, μια «τράπεζα χρόνου», ένα χώρο προπαγάνδας της καμπάνιας «Δεν πληρώνω», ένα σταθμό πρώτων βοηθειών, έναν κόμβο ηλεκτρονικής επικοινωνίας και multimedia, ένα στέκι μεταφραστών κ.λπ. Σε πολλά επίπεδα αυτές οι πρωτοβουλίες συνδέονταν και αλληλοστηρίζονταν και, βέβαια, όλες τους ακολουθούσαν τις αποφάσεις και τους κανόνες της γενικής συνέλευσης. Όμως το ενδιαφέρον ήταν ότι κάθε «εδαφοποιημένη» ομάδα είχε δικούς της τρόπους να φτιάχνει το χώρο της, να εκθέτει το υλικό της, να εκφράζει τις δράσεις και τις αρχές της. Διαφορετικές μικρο-καθημερινότητες εγκαταστάθηκαν σε τούτες τις μικρο-πλατείες, καθημερινότητες που διέπλυσαν μικρο-κοινότητες σε κίνηση, κοινότητες λιγότερο ή περισσότερο προσωρινές (κάποιες αρθρώθηκαν γύρω από παρέες που δημιουργήθηκαν επιτόπου, κάποιες διήρκεσαν μόνο για μία μέρα ή μία νύχτα έντονης συζήτησης ή αυτοσχέδιου γλεντιού).

Η από κοινού παραγωγή του κοινού χώρου δεν ήταν, λοιπόν, μια διαδικασία με κοινό κέντρο, παρόλο που η συνέλευση και ο χώρος της απέκτησε έναν κεντρικό ρόλο συμβολικά όσο και λειτουργικά. Μια τέτοια παραγωγή ξεδιπλώθηκε μάλλον σαν μια διαδικασία συλλογικού αυτοσχεδιασμού, την οποία σημάδευε μια διαλεκτική κεντρικότητας-διασποράς: διασπαρμένες δραστηριότητες και μικρο-γεγονότα αλλά και συντονισμένες ενέργειες που επανεστιάζουν στη Βουλή, μικρο-παρέες που διασκεδάζουν με τη μουσική τους αλλά και μεγαλύτερες συναυλίες (χωρίς το τυπικό της διοργάνωσης που συχνά συνοδεύει τέτοια γεγονότα) στο κέντρο της πλατείας, επιτροπές που συνεδριάζουν στη «γωνιά» τους και εισηγήσεις που αναπτύσσονται στην κεντρική συνέλευση.

Ο Zibechi έστρεψε την προσοχή μας στη σημασία που έχει η διασπορά των δράσεων για κινήματα και κοινότητες που αντιμάχονται τη συσσώρευση της εξουσίας σε πόλους στο εσωτερικό τους. Ό,τι ονόμασε αντι-κρατικές δυνάμεις στο βολιβιανό κίνημα στηρίχτηκαν, σύμφωνα με την ανάλυσή του, στη λειτουργία των εξεγερμένων κοινοτήτων ως «μηχανών διασποράς, που πάντα αποφεύγουν τη συγκέντρωση της εξουσίας».⁷

Η διαδικασία της από κοινού παραγωγής του κοινού χώρου χαρακτήρισε όλες τις κινητοποιήσεις στις πλατείες, από την Τυνησία και το Κάιρο ως τη Βαρκελώνη, την Αθήνα και τη Νέα Υόρκη. Ο κοινός χώρος αναδύεται μέσα από τέτοιες πρακτικές ως χώρος-κατώφλι, χώρος που μια σαφής περίμετρος δεν τον προσδιορίζει ως περιοχή κτήσης, περιοχή με θεσμοποιημένους χρήστες. Ενώ ο δημόσιος χώρος

(7) Zibechi R., *Αυτονομίες και χειραφετήσεις...*, ό.π., σ. 55 και 58.

φέρει τα σημάδια, τη σφραγίδα εκείνης της δεσπόζουσας εξουσίας που τον ορίζει, ο κοινός χώρος είναι χώρος ανοιχτός στη χρήση, χώρος που ανοίγεται διαρκώς σε «νεοφερμένους». «Υπάρχει μια συλλογική σοφία, ενσωματωμένη στην εμπειρία διάσχισης χώρων-κατωφλιών: πρόκειται για την κοινωνικά αποκτημένη επίγνωση πως η ετερότητα μπορεί μόνο να προσεγγιστεί όταν ανοίγονται τα σύνορα της ταυτότητας και πλάθονται ενδιάμεσες ζώνες αμφισημίας, υβριδισμών, ζώνες όπου οι αξίες μπορούν να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης».⁸

Στις πλατείες ο κοινός χώρος αποκτά τα χαρακτηριστικά μιας τέτοιας επικράτειας προσέγγισης και διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε ομαδοποιήσεις και συλλογικότητες που αναζητούν κοινό δρόμο χωρίς να παραιτούνται από τις διαφορές τους. Οι διαιρέσεις του χώρου έτσι, διαιρέσεις απαραίτητες για τη δημιουργία μικρο-κοινοτήτων ιδιαίτερων (ή πράγματι μικρο-πλατειών), δεν παράγουν ένα χώρο διαχωρισμών. Οι μικρο-πλατείες επικοινωνούν, καθώς η όποια περίμετρός τους είναι εξαρχής πορώδης και το συνολικό δίκτυο χώρων ή, σωστότερα, χωροχρόνων, που απαρτίζουν το «Σύνταγμα» υπάρχει και πλάθεται ως ένα δίκτυο από χώρους-περάσματα ή, σωστότερα, από χωροχρόνους συνάντησης. Μια μικρογραφία πόλης αναδύεται έτσι που υπερβαίνει το κυρίαρχο μοντέλο της πόλης των περικλειστων θυλάκων στην προοπτική μιας πόλης των κατωφλιών, των περασμάτων.

Τέτοιοι χώροι-κατώφλια ούτε προσδιορίζουν τους ανθρώπους που τους χρησιμοποιούν ούτε προσδιορίζονται από αυτούς. Μεσολαμβάν μάλλον διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε εκείνους και εκείνες που τους χρησιμοποιούν, σε σχέση με το νόημα και τη χρήση των ίδιων των χώρων που παράγονται από κοινού. Στεγάζουν, δίνουν χώρο σε εκείνες τις διαδικασίες διάνοιξης των εγκαταστημένων συλλογικών ταυτοτήτων που διαπερνούν την εμπειρία του κινήματος των πλατειών. Μια κουλτούρα αλληλεγγύης και αμοιβαίου σεβασμού πλάθεται έτσι ψηλαφητά, καθώς η συνύπαρξη στο χώρο κινητοποιεί εξερευνήσεις και αμφισβητήσεις.

ΕΠΑΝΕΠΙΝΟΩΝΤΑΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Η ανάδυση του κοινού χώρου είναι προϋπόθεση και αποτέλεσμα ταυτόχρονα της ανάδυσης νέων μορφών αλληλεγγύης και συλλογικότητας. Νέοι δεσμοί και συλλογικές αναφορές πλάθουν μια αίσθηση συμμετοχής σε κοινότητες καινούργιες, που τη γέννησή τους δεν σημαδεύουν προγραμματικές συμφωνίες. Η επανεπίνοηση των κοινοτικών σχέσεων και αξιών συμβαίνει με τρόπους διαφορετικούς, κάποτε ανακόλουθους αλλά πάντα μέσα από εμπειρίες συνάντησης στον κοινό χώρο. Οι διαδικασίες της από κοινού παραγωγής των κοινών, αν γίνουν κατανοητές μέσα από τη διαλεκτική αποκέντρωσης-συγκέντρωσης, αφήνουν χώρο σε διαφορετικές πρωτοβουλίες και διακριτούς συλλογικούς αυτοσχεδιασμούς. Αυτό που συχνά κάποιιο θεματοφύλακες της αγωνιστικής καθαρότητας (στην Αριστερά ή στον αναρχικό-

(8) Stavrides S., *Towards the City of Thresholds*, εκδ. Professionaldreamers, Τρέντο 2011, σ. 18.

αντιεξουσιαστικό χώρο) περιγράφουν ως αγεφύρωτη αντίθεση ανάμεσα σε αυθόρμητες και οργανωμένες δράσεις ή ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές ήταν τις πιο πολλές φορές έκφραση μιας τέτοιας διαλεκτικής. Δεν έφταναν όλοι στο Σύνταγμα για να συμμετάσχουν στη συνέλευση. Πολλοί βρέθηκαν εκεί γιατί ήθελαν να φωνάξουν και να εκφράσουν την οργή τους, την αντίθεσή τους σε μέτρα και πολιτικές που καταστρέφουν τη ζωή τους. Συχνά οι αντιδράσεις τους, εξατομικευμένες αλλά ταυτόχρονα μέρος ενός πλήθους που στηρίζει τη δύναμή του στην αναγνώριση του άλλου ως συμμετέχοντος σε μια μοίρα κοινή, έπαιρναν μορφές μαγικές. Τι άλλο παρά τελετουργική επίθεση και συμβολική βλάσφημη αποκαθίλωση ήταν οι δέσμες laser που καθένας χωριστά έστρεφε στο κτίριο της Βουλής ή στα γύρω ακριβά ξενοδοχεία; Κάποτε πρέπει να σκεφτούμε σοβαρά τους τρόπους που οι αγανακτισμένοι ξαναανακάλυψαν για να εκφράσουν την αγανάκτησή τους, αντλώντας από παραδόσεις συλλογικής αντίστασης με βαθιές ρίζες στα λαϊκά στρώματα. Η ανθρωπολογία της μαγείας, του καρναβαλιού, της συμβολικής διαπόμπευσης (charivari κ.λπ.) έχει πολλά να μας μάθει.

Υπάρχουν και εκείνοι που έφταναν την Κυριακή στο Σύνταγμα για μια βόλτα οικογενειακή, ίσως μόνο για να νιώσουν έναν ιδιότυπο αέρα ελευθερίας και αισιοδοξίας μετά από μια βδομάδα ζόφου και απελπισίας.

Το να αναζητήσει κανείς μια κοινή ταυτότητα που θα μπορούσε να περιλάβει και να περιγράψει όλους αυτούς θα ήταν μάλλον ένα σφάλμα σοβαρό. Συχνά μια τέτοια προσπάθεια δημιούργησε παρεξηγήσεις και λανθασμένες εκτιμήσεις, ιδιαίτερα όταν αριστεροί ή αναρχικοί αποδίδουν κίνητρα σε συμπεριφορές ή ταξινομούν ιδεολογικά εκφράσεις χωρίς να αναρωτιούνται για τα κενά, τις αντιφάσεις και τις ανατροπές που χαρακτηρίζουν τις συλλογικές ταυτότητες σε μια κοινωνία σε κίνηση.

Υπάρχει ένα πρόβλημα μεθοδολογικό στην περιγραφή και την κατανόηση των συμπεριφορών του κόσμου στις πλατείες: Πρέπει κανείς απλά να παρατηρήσει εκφράσεις και δράσεις επιχειρώντας να αναγάγει τις έκδηλες μορφές τους σε ένα περιεχόμενο ήδη κατηγοριοποιημένο σε διακριτές πολιτικές στάσεις ή μήπως, σε εποχές κοινωνικής κρίσης, πρέπει να αναζητηθούν νέες δυναμικές κατηγορίες, ανοιχτές στην ένταση μιας κοινωνίας σε κίνηση; Μήπως τέτοιες κατηγορίες –εν κινήσει– αντιστοιχούν και σε νέες μορφές πολιτικών υποκειμενοποιήσεων, που εν τέλει ορίζουν ξανά το νόημα της χειραφετητικής πολιτικής;

Ένα παράδειγμα: Είναι, αλήθεια, όλοι εκείνοι που έφερναν στις πλατείες τις εθνικές τους σημαίες (στο Σύνταγμα αλλά και στις ισπανικές πόλεις και στην Τύνιδα ή στο Κάιρο) απλά εθνικιστές; Πρόκειται για την ανάδυση της γνωστής δηλητηριώδους εθνικιστικής κοινότητας και των ρατσιστικών της αντανάκλαστικών που τροφοδοτεί η κρίση; Όμως διαφορετικοί ήταν οι τρόποι που οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν ένα εθνικό σύμβολο στις πλατείες. Όταν κάποιος τυλίγεται με την ελληνική σημαία, έχοντας γράψει πάνω της «Μη, παρακαλώ σας, μην την πουλάτε τη χώρα μου» είναι εθνικιστής; Όταν κάποια φέρεται σαν να νιώθει ότι η σημαία

της χώρας της, οι πολλές μικρές σημαίες στα πολλά χέρια έχουν μια δύναμη συλλογικής αξιοπρέπειας την οποία ποδοπατούν οι από πάνω, ξεπουλώντας τη δημόσια περιουσία, είναι εθνικίστρια; Όταν η επίκληση της εθνικής ταυτότητας μπορεί να αλλάξει πρόσημο, από αξίωση υπεροχής και νομιμοποίησης των κυβερνώντων να μετατρέπεται σε σημείο αναφοράς για την απονομιμοποίησή τους και για τη λαϊκή αντίσταση, τότε σίγουρα ο εθνικισμός δεν περιγράφει παρά μόνο μια πιθανή προοπτική τούτης της επίκλησης.

Ένα άλλο παράδειγμα: Ένας τρόπος να κρίνει κανείς τις συχνά εκτενείς συζητήσεις για την «άμεση» ή την «πραγματική» δημοκρατία, που δέσποσαν στις συνελεύσεις και τις συγκεντρώσεις των Αγανακτισμένων στις πλατείες, είναι να αναλύσει τις λέξεις και τις διατυπώσεις που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται. Έτσι μπορεί ένας λόγος να κριθεί ως ουτοπικός, απολίτικος, αναποτελεσματικός, αποπροσανατολιστικός κ.ο.κ. Ένας άλλος τρόπος θα ήταν όμως να συγκριθούν λέξεις, δράσεις και μορφές έκφρασης. Έτσι, η άμεση ή πραγματική δημοκρατία αναδεικνύονται ως επίδικα συλλογικών επιτελέσεων, που μπορεί κάθε φορά να περιέχουν διαφορετικές συνθέσεις ή αντιπαραθέσεις λόγων και έργων, φαντασιακών προβολών και συλλογικών αναμνήσεων. Η συμμετοχή των γυναικών στην Πλατεία Ταχρίρ, στο Κάιρο, στις διαδηλώσεις αλλά και στο πανηγύρι για την πτώση του Μουμπάρακ, ήταν μια πολυεπίπεδη επιτέλεση άμεσης δημοκρατίας, παρ' ότι δεν αναίρεσε ίσως όλες τις πλευρές της ανισότητας των φύλων έξω από την πλατεία αλλά και μέσα της.

Όταν, στις 15 Ιούνη, και μετά τη βίαιη επέλαση της αστυνομίας που έπνιξε το Σύνταγμα στα ασφυξιογόνα, η πλατεία ανακαταλήφθηκε, ο κόσμος οργανώθηκε γρήγορα σε μια προσπάθεια να κάνει το μέρος πάλι κατοικήσιμο. Αυτοσχεδιάζοντας στην αρχή και με μεγαλύτερο συντονισμό στη συνέχεια, όλοι και όλες προσπάθησαν να καθαρίσουν το χώρο, απομακρύνοντας τα απομεινάρια της αστυνομικής βαρβαρότητας. Τότε ήταν που άρχισαν να σχηματίζονται μακριές αλυσίδες ανθρώπων που μετέφεραν από χέρι σε χέρι μπουκαλάκια νερό, γεμισμένα από το σιντριβάνι, για να καθαριστεί το δάπεδο από τα ίχνη των χημικών. Μια επινοητικότητα συλλογική, που επιχειρούσε να λύσει ένα πρακτικό πρόβλημα, την έλλειψη νερού και υποδομής, πήρε το χαρακτήρα μιας εξισωτικής, δημοκρατικής, συνεργατικής δομής. Πραγματική, άμεση δημοκρατία στην πράξη, όχι απλά ως εξίσωση απόψεων και ομιλητών (κάτι που, σε μεγάλο βαθμό, συνέβαινε στις συνελεύσεις) αλλά ως διασπορά ρόλων και επανεπινοήση του κοινού. Και ήταν οι ίδιες ανθρώπινες αλυσίδες που προσπάθησαν να εξορκίσουν το φόβο με ένα μεγάλο κυκλικό χορό τις επόμενες μέρες, όσο συνεχίστηκε η αστυνομική βαρβαρότητα, ή να γιορτάσουν μικρές και μεγάλες νίκες (όπως το πλήθος που πανηγύρισε την ανατροπή του Μπεν Άλι ή του Μουμπάρακ).

Λόγοι, πρακτικές και μορφές έκφρασης (συλλογικές ή ατομικές) πρέπει μάλλον να ερμηνεύονται ως δράσεις σε κίνηση, δράσεις σε εξέλιξη. Κάποτε οι αντιστοιχίες τους είναι έντονες, δεν πρέπει όμως κανείς να συμπεραίνει ότι κοινές μήτρες και

προϋπάρχοντα σχέδια μόνο μπορούν να παράγουν το κοινό έδαφος. Ταυτόχρονα, οι αναντιστοιχίες, οι αμφισημίες και οι αντιφάσεις αποτελούν αναπότρεπτα συστατικά μιας δυνητικής κοινότητας εν δράσει, μιας κοινότητας διαφορετικών ανθρώπων που παραμένουν διαφορετικοί, αλλά αντιλαμβάνονται ότι παράγουν από κοινού ένα χώρο κοινό, διαρκώς «υπό κατασκευή».

«ΕΜΕΙΣ»;

Ένα ιδιότυπο εμείς αναδύεται στις πλατείες, ένα αμφίσημο εμείς συμπυκνώνεται, αλλά μπορεί και να εξατιμίζεται ταυτόχρονα στις πλατείες. Πρόκειται, άραγε, για το «εμείς» που δείχνει την ανάδυση νέων πολιτικών υποκειμένων, την ανάδυση αυτών που ως πριν δεν μπορούσαν να υπάρξουν πουθενά αλλά απαιτούν επιτέλους «να πάρουν μέρος», όπως περιγράφει ο Rancière τη διαδικασία της «πολιτικής υποκειμενοποίησης».⁹

Ας δούμε καταρχήν πώς προσδιορίζουν αυτό το «εμείς» οι πλατείες οι ίδιες στα μανιφέστα τους:

«Είμαστε άνεργοι, εργαζόμενοι, συνταξιούχοι, μαθητές, φοιτητές, αγρότες, μετανάστες, αγανακτισμένοι με όλους αυτούς που λεηλατούν τις ζωές μας, που αποφασίζουν χωρίς εμάς».¹⁰ «Είμαστε εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, νεολαίοι, που έχουμε έρθει στο Σύνταγμα για να παλέψουμε και να αγωνιστούμε για τις ζωές μας και το μέλλον μας».¹¹ «Μετά από πολλά χρόνια απάθειας, μία ομάδα πολιτών, διαφορετικών ηλικιών και κοινωνικής προέλευσης (σπουδαστές, καθηγητές, βιβλιοθηκάριοι, άνεργοι, εργαζόμενοι...) *Αγανακτισμένοι* από την αποτυχία αντιπροσωπευσης και τις προδοσίες που συμβαίνουν στο όνομα της δημοκρατίας, ενωθήκαμε στην Puerta del Sol, επιστρέφοντας στην ιδέα της Πραγματικής Δημοκρατίας» (Μαδρίτη 18/5/2011). «Είμαστε ο κανένας» (ανώνυμο πλακάτ στο Σύνταγμα).

Τούτο 'δώ είναι το εμείς των κοινών ανθρώπων, ένα εμείς περιεκτικό, που απαιτεί δικαιοσύνη και ζωή. Είναι ένα εμείς που δεν ονοματίζει, για να ξεχωρίσει, δεν διαφοροποιεί, για να υψώσει τείχη. Είναι ένα εμείς που δεν έχει την καταναγκαστική εξομοίωση των εμείς που τα μέσα ενημέρωσης και ο κυρίαρχος λόγος επεξεργάζονται, είτε πρόκειται για το «εμείς οι Έλληνες», είτε πρόκειται για το «εμείς οι Ευρωπαίοι» ανάλογα με τις απαιτήσεις της συγκυρίας. «Δεν χρωστάμε, δεν πουλάμε, δεν πληρώνουμε», «Εμείς είμαστε η κρίση σας», «Δεν πολεμάμε τους πολέμους σας» (κινητοποιήσεις του Pasalo), «Είμαστε το 99%» (κατάληψη της Wall Street). Δηλαδή, «Δεν είμαστε εσείς». Εχθρικό προς το αναγνωρίσιμο «έξω», το έξω που περιέχει όλους εκείνους που καταστρέφουν το μέλλον των πολλών, είναι ένα πολύπλευρο

(9) Rancière J., *Dissensus. On Politics and Aesthetics*, εκδ. Continuum, Λονδίνο 2010, σ. 32-33.

(10) Πλατεία Ελευθερίας, Ηράκλειο, <http://aganaktismenoihrakleio.blogspot.com/>.

(11) Ψήφισμα Λαϊκής Συνέλευσης Πλατείας Συντάγματος, Παρασκευή 27 Μαΐου 2011. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://real-democracy.gr/el/ψηφισμα-λαϊκο-συνελευσησ-πλατειασ-συνταγματοσ-0>. Βλ. και στον παρόντα τόμο, σ. 279.

«εμείς», ένα καλειδοσκοπικό «εμείς», γεμάτο από τις ανακλάσεις που γεννούν οι διαρκώς καινούργιοι συνδυασμοί των διαφορετικότητων.

Είναι άραγε τούτο το «εμείς» το εμείς του πλήθους, της πολλότητας (*multitude*); Ίσως, αν θεωρήσουμε ότι το σύγχρονο πλήθος χαρακτηρίζεται από μια ετερογενή πολλαπλότητα. Η συλλογιστική όμως που στηρίζει την επιλογή του όρου «*multitude*», για να περιγράψει το πλήθος στην τρέχουσα φάση του καπιταλισμού, στηρίζεται στην ιδέα ότι τούτο το πλήθος-*multitude* είναι η μορφή που παίρνει η ανθρώπινη παραγωγική δύναμη την εποχή της βιοπολιτικής παραγωγής. Τούτο το πλήθος, σύμφωνα με τους Hardt και Negri,¹² «είναι μια πολλαπλότητα από μοναδικότητες που παράγουν και παράγονται στο βιοπολιτικό πεδίο των κοινών». Όμως, στις πλατείες και στις πρόσφατες εξεγέρσεις, το πλήθος δεν παρουσιάζεται ως παραγωγική δύναμη, ακόμα κι αν επιτρέψουμε στον όρο «παραγωγή» να περιλάβει σχεδόν κάθε μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως κάνουν οι Hardt και Negri. Είναι αλήθεια ότι ο καπιταλισμός επιχειρεί να αποστάξει από κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα την παραγωγική της δύναμη, πάνω στην οποία αναγκαστικά στηρίζεται η παραγωγή της αξίας και του κέρδους. Όμως στις πλατείες οι άνθρωποι δεν παράγουν, ίσως δημιουργούν.

Είναι σαφές ότι οι Hardt και Negri επιμένουν πως «σήμερα η εργασία δεν μπορεί να αναφέρεται περιοριστικά στην έμμοσθη εργασία αλλά στις ανθρώπινες δημιουργικές ικανότητες σε όλη τους τη γενικότητα».¹³ Ο Virno πιστεύει ότι «η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο Έργο και τη Δράση [την ποίησιν και την πράξιν]... έχει τώρα ολότελα εξαφανιστεί».¹⁴ Επομένως, «δεν υπάρχει πια τίποτα που να ξεχωρίζει την εργασία από τις υπόλοιπες ανθρώπινες δραστηριότητες».¹⁵ Υπάρχει όμως μια κίνηση που αντιτίθεται στη συνεχιζόμενη παγίδευση της δημιουργικής δράσης από τη λογική του κεφαλαίου, μια κίνηση που μπορεί να αναγνωριστεί στις εμπειρίες της από κοινού παραγωγής στις πλατείες. Ίσως είναι σωστότερο να μιλάμε για μια προσωρινή δυνητική χειραφέτηση του «πράττειν» στην προοπτική μιας «αντι-πολιτικής της αξιοπρέπειας», όπως τη θεωρητικοποιεί ο Holloway.¹⁶ Τούτη η επισφαλής χειραφέτηση του πράττειν μπορεί ευθέως να συνδεθεί με την ανάδυση «πολιτικών υποκειμένων» που δεν χωρούν στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Όπως επιμένει ο Rancière, η πολιτική «συμβαίνει» όταν η κυρίαρχη κοινωνική τάξη («*police*») αναστατώνεται και, έτσι, αναπροσδιορίζεται. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί μέσα από δράσεις που μπορούν να θεωρηθούν δημιουργικές, όχι γιατί παράγουν κάτι (χειροπιαστό ή όχι) αλλά επειδή δίνουν μορφή στην αναδυόμενη υποκειμενικότητα των

(12) Hardt M., Negri A., *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*, εκδ. Hamish Hamilton, Λονδίνο 2004, σ. 165.

(13) Στο ίδιο, σ. 105.

(14) Virno P. "Virtuosity and Revolution: The Political Theory of Exodus", στο P. Virno, M. Hardt (επιμ.), *Radical Thought in Italy. A Potential Politics*, εκδ. University of Minnesota Press, Μινεάπολις 1996, σ. 190.

(15) Virno P., *A Grammar of the Multitude*, εκδ. Semiotext(e), Λος Άντζελες 2004, σ. 102.

(16) Holloway J., *Crack Capitalism*, εκδ. Pluto Press, Λονδίνο 2010, σ. 245-246.

δρώντων υποκειμένων. «Η πολιτική διαδικασία της υποκειμενοποίησης διαρκώς δημιουργεί νεοφερμένους». ¹⁷

Μορφές μοιράσματος και μορφές συνάντησης στο δημόσιο χώρο δημιουργούνται καθώς επιτελούνται. Δεν μπορεί άραγε αυτές οι μορφές να ελεγχθούν και να αξιοποιηθούν από τους κυρίαρχους θεσμούς; Δεν μπορεί να μετατραπούν σε εξαρτήματα των μηχανισμών εκμετάλλευσης; Κάτι τέτοιο ασφαλώς δεν μπορεί να αποκλειστεί. Όμως οι πρακτικές και οι μορφές κοινωνικής αλληλοσυσχέτισης δεν κρίνονται μόνο από τις πιθανότητες ενσωμάτωσής τους. Εκείνο που η θεωρία του πλήθους μπορεί να μας προσφέρει, μαζί με άλλες απόπειρες να ξανασκεφτούμε την έννοια του πολιτικού, περιλαμβανομένων εκείνων του Rancière και του Agamben, είναι η ιδέα ότι η πολιτική συνδέεται αναγκαστικά με διαδικασίες συλλογικής υποκειμενοποίησης. Εκείνο που τούτες οι θεωρίες επιχειρούν να ξανασκεφτούν είναι όχι μόνο τις αλλαγές στον ορισμό του πολιτικού υποκειμένου αλλά μάλλον τις διεργασίες συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων.

Ο Agamben χρησιμοποιεί τον όρο «οποιοδήποτε μοναδικότητες» για να περιγράψει τις υποκειμενικότητες μιας «επερχόμενης κοινότητας», μιας κοινότητας που δεν διαμεσολαβείται από «μια προϋπόθεση ενός ανήκειν... ούτε από μια απλή απουσία οποιασδήποτε προϋπόθεσης... αλλά από το ανήκειν αυτό καθαυτό». ¹⁸

Ο Rancière μιλά για τη «δημοκρατική πρακτική ως την εγγραφή του μέρους εκείνων που δεν έχουν μέρος – που δεν σημαίνει των «αποκλεισμένων» αλλά *οποιοδήποτε*». ¹⁹ Οι Hardt και Negri επιμένουν ότι η κατασκευή του πλήθους είναι μια διαδικασία που δεν εξαλείφει τις διαφορές αλλά εγκαθιστά κοινό έδαφος ανάμεσα σε μοναδικότητες. ²⁰

Η πολιτική υποκειμενοποίηση, έτσι, μπορεί να θεωρηθεί όχι ως μια διαδικασία που κινείται προς την κατασκευή συλλογικών ταυτοτήτων και ενοποιημένων κοινωνικών σωμάτων αλλά προς νέες μορφές συντονισμού και αλληλεπίδρασης, βασισμένες σε πρακτικές από κοινού παραγωγής, οι οποίες δημιουργούν ανοιχτές κοινότητες. Πιθανόν αυτές οι θεωρητικές αναζητήσεις να υπαινίσσονται μόνο την πιθανότητα μιας διαφορετικής μελλοντικής κοινωνίας, επιχειρώντας να σκεφτούν μορφές συλλογικής αναφοράς που προεικονίζουν εξισωτικές και χειραφετητικές σχέσεις. Είναι αυτό σήμερα αρκετό; Μάλλον όχι, για τούτο άλλωστε χρειάζεται να κατανοήσουμε τα σύγχρονα κινήματα και τους τρόπους που παράγουν το κοινό ως πεδίο οργάνωσης και στόχο ταυτόχρονα, ως μέσο και σκοπό αξεδιάλυτα. Εκείνο όμως που, προς το παρόν, ξέρουμε είναι ότι οι πρακτικές της παραγωγής από κοινού του κοινού χώρου συγκρούονται με τις κυρίαρχες πολιτικές που απερ-

(17) Rancière J., ό.π., σ. 59. Η έμφαση προστέθηκε.

(18) Agamben G., *Η κοινότητα που έρχεται*, εκδ. Ίνδικτος Αθήνα 2007, σ. 110 και 124. Πρβλ. και του ίδιου, Agamben G., *Βεβηλώσεις*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2006, σ. 96.

(19) Rancière J., ό.π., σ. 60. Η έμφαση προστέθηκε.

(20) Hardt M., Negri, A., *Commonwealth*, εκδ. Harvard University Press, Κέμπριτζ-Μασσachusέττ 2009, σ. 338-339.

γάζονται τη διάλυση των κοινωνικών χώρων και των συλλογικών αντιστάσεων.

Τον κόσμο του Συντάγματος τον ένωσε, πάνω απ' όλα, μια αίσθηση αδικίας, μια αίσθηση πως η κυβέρνηση και όσοι τη στηρίζουν αρπακτικά καταστρέφουν τη δημόσια περιουσία και άδικα ζητούν από το λαό να πληρώσει τις συνέπειες ενός δανεισμού που συνάφθηκε με τοκογλυφικούς όρους και ωφέλησε λίγους. Τούτη η οργισμένη αίσθηση συμπυκνώθηκε στο σύνθημα «Κλέφτες», που απευθυνόταν στο κτίριο της Βουλής συνέχεια. Και οι καθημερινές εμπειρίες στις οποίες αντιστοιχούσε τούτη η αίσθηση φαίνεται πως ήταν πολύ διαφορετικές. Δεν αρκεί μια ταξική περιγραφή του πλήθους: η αίσθηση της αδικίας ως συγκολλητικής ουσίας του πλήθους προερχόταν όχι μόνο από την απόγνωση των φτωχών αλλά και από το φόβο εκείνων που έβλεπαν τη ζωή τους και τις προσμονές τους να καταστρέφονται. Υπάλληλοι, φοιτητές, μικροέμποροι, εργαζόμενοι στις ΔΕΚΟ και στους δήμους, ιδιωτικοί υπάλληλοι διαφόρων επιπέδων, νοικοκυρές... Τα όρια της ποικιλίας των στρωμάτων και των προσδιορισμών με βάση το εισόδημα αλλά και τα σχέδια κοινωνικής ανέλιξης ήταν ασαφή.

Είναι η ίδια αίσθηση αδικίας που πυροδότησε την εξέγερση της Τυνησίας, είναι αυτή που ένωσε τους φτωχούς αγρότες και τους νέους των πόλεων με τους διανοούμενους υπαλλήλους και τους επαγγελματίες: μια διεφθαρμένη και ολιγομελής ελίτ στα όρια της οικογένειας περίπου του δικτάτορα Μπεν Άλι ασκούσε έναν απόλυτο και ληστρικό έλεγχο στη χώρα. Μα και τον Δεκέμβρη του 2008, στην Αθήνα, μια αίσθηση αδικίας δεν πυροδότησε την εξέγερση της νεολαίας; Δεν συμβολοποιήθηκε στο φόντο του Αλέξανδρου η αίσθηση πως οι κρατούντες δολοφονούν ατιμωρητί τη νεολαία, καταστρέφοντας το μέλλον και το παρόν της; Κι αν στις πλατείες η οικονομική αδικία καταγγέλθηκε και καταγγέλλεται με κάθε τρόπο, όπως στο πρόσφατο κίνημα της κατάληψης της Γουόλ Στρίτ, στο Λονδίνο, τον περασμένο Αύγουστο, οι ταραχές και οι λεηλασίες την ίδια απελπισμένη καταγγελία έκφρασαν, με τρόπους όμως που κάποτε αναπαρήγαγαν τη βαρβαρότητα της κυρίαρχης αδικίας.

Πρόκειται για γεγονότα που δείχνουν κοινωνίες σε κίνηση. Και τούτη η κίνηση δεν αντιστοιχεί στην άθροιση επιμέρους αιτημάτων που εκφράζονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες στην προοπτική των ιδιαίτερων συμφερόντων τους. Στην έκφραση της οργής και των συλλογικών αναγκών, όπως διατυπώνονται από διάφορες εκ των ενόντων ομαδοποιήσεις, παράγονται μορφές συλλογικής ζωής, μορφές ζωής «από κοινού» με χαρακτηριστικά αξιοπρόσεκτα. Ίσως πράγματι τούτες οι «μορφές ζωής» να εμπεριέχουν αντιφάσεις, να είναι εύθραυστες και επισφαλείς, όμως θέτουν σε κρίση ρόλους και ταυτότητες. Πολλοί και πολλές μίλησαν στη συνέλευση της Πλατείας Συντάγματος εκθέτοντας τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα της ζωής τους. Πολλοί και πολλές αναζήτησαν στη ζωή του Συντάγματος μια όαση που τους έδινε την ευκαιρία να αποδράσουν από την εργασιακή τους ταυτότητα ή να τη μεταπλάσουν σε ευκαιρία προσφοράς (τεχνικοί, γιατροί,

δικηγόροι, πανεπιστημιακοί, φοροτεχνικοί, μουσικοί, δημοσιογράφοι, μεταφραστές κ.λπ.).

Και οι ρόλοι εκτέθηκαν συχνά στη μεταμορφωτική δύναμη της από κοινού παραγωγής του κοινού. Το μοίρασμα και η αλληλεγγύη δεν αναπτύχθηκαν στις πλατείες ως αξίες που είχαν ήδη θετικό πρόσημο στα πλαίσια μιας συνομολογημένης ιδεολογίας. Συχνά ανακαλύφθηκαν στην πράξη, μπροστά σε προβλήματα της από κοινού διαχείρισης του χώρου αλλά και της από κοινού διοργάνωσης γεγονότων, χωρίς την πρωτοκαθεδρία προεγκαταστημένων κέντρων «σχεδιασμού». Σε μια τέτοια συνθήκη, όσο σημαντική είναι η αλληλεγγύη που πλάθεται από πολλές πρωτοβουλίες και αυτοσχεδιασμούς στην αναμέτρηση με την καταστολή (ομάδες με μουσικά όργανα οργάνωσαν τον κόσμο γύρω τους και τον κράτησαν στην πλατεία παρά τα χημικά, άλλοι με ντουντούκες και φωνές απέτρεψαν ενέργειες που ανακύκλωναν μια αδιέξοδη βεντέτα με τις δυνάμεις καταστολής), άλλο τόσο σημαντική είναι και η αλληλεγγύη που αναβλύζει σε μικρές στιγμές, σε στιγμές καθημερινές, όπως το μάζεμα των σκουπιδιών από πολλούς εθελοντές και εθελόντριες. Η αλληλεγγύη φτάνει να γίνεται μια δύναμη δημιουργική, γεννά κάποτε μικρές αλλά φωτεινές εικόνες μιας άλλης κοινωνίας, όπου η ισότητα και η αλληλοστήριξη θα είναι συνυφασμένες με την ίδια την κοινή ζωή.

Ίσως η επινοητικότητα που πλάθει μορφές του κοινού στις πλατείες να ευνοεί κοινωνικούς πειραματισμούς σε μια τέτοια προοπτική, χωρίς απαραίτητα αυτοί οι πειραματισμοί να ενδύονται έναν αφοριστικό ή διακηρυκτικό λόγο. Η μεγάλη δύναμη της συλλογικής και ατομικής επιβίωσης που κινητοποιεί η φρίκη της κρίσης κάνει τους ανθρώπους ίσως πιο πρόθυμους να συμμετέχουν σε τέτοιους χαμηλόφωνους πειραματισμούς.

Το πιο επιτακτικό καθήκον που σήμερα, στη διάρκεια της κρίσης, μπορεί να οργανώσει την αντιπαράθεση με το κυρίαρχο μοντέλο διακυβέρνησης είναι η συλλογική επανεπίνοηση των κοινών χώρων, των χώρων του κοινού. Και η επικράτεια του κοινού γεννιέται πια σήμερα όλο και πιο συχνά σε μια ευθεία αναμέτρηση με την επικράτεια του δημόσιου ως επικράτεια ελεγχόμενη από το κράτος. Στην επικράτεια του κοινού, γεμάτη αντιφάσεις και απρόβλεπτες μεταμορφώσεις πράγματι, οι άνθρωποι βρίσκουν χώρο να συγκρίνουν και τις ανάγκες τους και τα όνειρά τους, χώρο για να καταπολεμήσουν την καταστροφική «εξατομίκευση των πεπρωμένων» που επιβάλλουν οι κυρίαρχοι. Μια πολυεπίπεδη και πολύμορφη απαίτηση για δικαιοσύνη και αξιοπρέπεια οδηγεί από δρόμους καινούργιους προς τη συλλογική χειραφέτηση. Δρόμους που αναζητιούνται ψηλαφητά, που δοκιμάζονται, που επινοούνται. Οι κοινωνίες βρίσκονται σε κίνηση. Πριν βιαστούμε να την προδιαγράψουμε αυτήν την κίνηση, πριν βιαστούμε να τη βαθμολογήσουμε ως επίδοση, πριν βιαστούμε να απορρίψουμε δράσεις και λόγια που δεν ταιριάζουν με αυτό που θεωρούμε ως πρότυπη πορεία προς τη χειραφέτηση, ας αφουγκραστούμε αυτήν την κίνηση. Ας νιώσουμε την κίνηση, μέρος της όλοι

εμείς που ονειρευόμαστε έναν πιο δίκαιο κόσμο. Οι κραυγές και η οργή ενάντια στην αδικία γεννούν σήμερα συλλογικές εμπειρίες μιας δικαιοσύνης που πλάθεται από κοινού. Από μικρές και μεγάλες πράξεις. Οι κοινωνίες αντιδρούν στην καταστροφή τους δημιουργώντας τους χώρους και τους χρόνους μιας αλλιώτικης ζωής. Αποσπασματικούς και εύθραυστους ίσως. Γεμάτους όμως με τα όνειρα χιλιάδων ανώνυμων ανθρώπων για ένα καλύτερο μέλλον.

Βιβλιογραφία

- Agamben G., *Βεβηλώσεις*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2006.
- Agamben G., *Η κοινότητα που έρχεται*, εκδ. Ίνδικτος Αθήνα 2007.
- Angelis M. De, Stavrides S., «Beyond Markets or States: Commoning as Collective Practice (a public interview)», περ. *An Architektur*, τχ. 23, 2010. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.e-flux.com/journal/view/150>.
- Bhabha H., *The Location of Culture*, εκδ. Routledge, Όξον 2004.
- Castells M., Fernandez-Ardèvol M., Linchuan Qiu J., Sey A., *Mobile Communication and Society A Global Perspective*, εκδ. The MIT Press, Κέμπριτζ-Μασσαχουσέτη 2007.
- Cué C., *Pasalo! Los cuatro dias de marzo que cambiaron un pais*, εκδ. Peninsula, Βαρκελώνη 2004.
- Hardt M., Negri A., *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*, εκδ. Hamish Hamilton, Λονδίνο 2004.
- Hardt M., Negri, A., *Commonwealth*, εκδ. Harvard University Press, Κέμπριτζ-Μασσαχουσέτη 2009.
- Hénaff M., Strong T.B., *Public Space and Democracy*, εκδ. University of Minnesota Press, Μινεάπολις 2001.
- Holloway J., *Change the World Without Taking Power*, εκδ. Pluto Press, Λονδίνο 2002.
- Holloway J., *Crack Capitalism*, εκδ. Pluto Press, Λονδίνο 2010.
- Rancière J., *Dissensus. On Politics and Aesthetics*, εκδ. Continuum, Λονδίνο 2010.
- Roggero G., "Five Theses on the Common", περ. *Rethinking Marxism*, τόμ. 22, τχ. 3, 2010, σ. 357-373.
- Stavrides S., "The December 2008 Youth Uprising in Athens: Spatial Justice in an Emergent «City Of Thresholds»", περ. *Spatial Justice*, τόμ. 2, 2010a. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.jssj.org/archives/02/media/public_space_vo2.pdf.
- Stavrides S., *Towards the City of Thresholds*, εκδ. Professionaldreamers, Τρέντο 2011.
- Virno P. "Virtuosity and Revolution: The Political Theory of Exodus", στο P. Virno, M. Hardt (επιμ.), *Radical Thought in Italy. A Potential Politics*, εκδ. University of Minnesota Press, Μινεάπολις 1996.
- Virno P., *A Grammar of the Multitude*, εκδ. Semiotext(e), Λος Άντζελες 2004.
- Zibechi R., *Αυτονομίες και χειραφετήσεις. Η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, εκδ. Αλάνα, Αθήνα 2010.
- Zibechi R., *Dispersing Power. Social Movements as Anti-State Forces*, εκδ. AK Press, Όκλαντ 2010.